

गाथिनो विश्वामित्रः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्

इच्छन्ति त्वा सोम्यासः सखायः सुन्वन्ति सोमं दधति प्रयांसि।

तितिक्षन्ते अभिशस्तिं जनानामिन्द्र त्वदा कश्चन हि प्रकेतः ॥ ३.०३०.०१

सोम्यासः- रसनिष्पादकाः। सखायः- सुहृदः। त्वा- भवन्तम्। इच्छन्ति- कामयन्ते। सोमम्- रसम्। सुन्वन्ति- निष्पादयन्ति। प्रयांसि- हव्यानि। दधति- यच्छन्ति। जनानाम्। अभिशस्तिम्- स्वविषये नानाविधभाषणम्। तितिक्षन्ते- सहन्ते। इन्द्र- ईशनाधिदैवत। विषयवासनानां संस्काराणां वशीकरणबलस्याधिदेवतैवेन्द्रः। आधिभौतिके भावे वृष्ट्युत्पादकशक्त्यधिदेवता। त्वत्- त्वत्तः। प्रकेतः- प्रज्ञावान्। कश्चन- कोस्ति ॥१॥

न ते दूरे परमा चिद्रजांस्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्याम्।

स्थिराय वृष्णे सर्वना कृतेमा युक्ता ग्रावाणः समिधाने अग्नौ ॥ ३.०३०.०२

ते- तव। परमा- श्रेष्ठानि। रजांसि- धामानि। न दूरे सन्ति। हरिवः- प्राणाश्चयुक्त। हरिभ्याम्- प्राणाश्चाभ्याम्। प्र- प्रकर्षेण। आ याहि- आगच्छ। स्थिराय- दृढाय। वृष्णे- वर्षकाय। इमा- इमे। सवना- रसाः। कृता- रचिताः। अग्नौ- पावके सर्वभूतहितक्रतौ। समिधाने- सम्यगुद्दीपिते। ग्रावाणः- रसनिष्पादका उपलोपलक्षितशरीराणि वा। युक्ताः- रसनिष्पादनाय युक्तानि भवन्ति ॥२॥

इन्द्रः सुशिप्रो मघवा तरुत्रो महाव्रातस्तुविकूर्मिर्ऋधावान्।

यदुग्रो धा बाधितो मर्त्येषु कश् त्या ते वृषभ वीर्याणि ॥ ३.०३०.०३

इन्द्रः- परमेश्वरः। सुशिप्रः- शोभननासिकः शोभनप्राण इति भावः। मघवा- सम्पद्धान्। तरुत्रः- तारकः। महाव्रातः- महासमूहः। तुविकूर्मिः- बहुकर्मा। ऋधावान्- शत्रुबाधकः। उग्रः- उद्गूर्णः।

बाधितः- शत्रुभिर्हिंसितः सन् । मर्त्येषु । यत्- यानि । वीर्याणि । वृषभ- वर्षक । धाः- धारयसि ।
त्या- तानि । क्व- इदानीं कुत्र सन्ति ॥३॥

त्वं हि ष्मा च्यावयन्नच्युतान्येको वृत्रा चरसि जिघ्रमानः ।

तव द्यावापृथिवी पर्वतासोऽनु व्रताय निमितेव तस्थुः ॥ ३.०३०.०४

त्वम् । हि- खलु । एकः- अनितरः सन् । अच्युतानि- च्यावयितुमशक्यान् मेघानपि जडप्रतीकान् ।
च्यावयन्- पातयन् । वृत्रा- आवरणानि । जिघ्रमानः- बाधमानः । चरसि । द्यावापृथिवी-
द्यावापृथिव्यौ । पर्वतासः- गिरयो मेघा वा । तव- भवतः । व्रताय । निमितेव- निर्मितानीव ।
तस्थुः ॥४॥

उताभये पुरुहूत श्रवोभिरेको दृळ्हमवदो वृत्रहा सन् ।

इमे चिदिन्द्र रोदसी अपारे यत्संगृभ्णा मघवन्काशिरित्ते ॥ ३.०३०.०५

उत- अपि च । पुरुहूत- बहुभिः साहाय्यायाहूत । एकः- असहायः सन् । वृत्रहा- आवरणबाधकः
सन् । श्रवोभिः- मन्त्रैः । अभये- अभयविषये । अवदः- यदब्रवीः । तत् । दृळ्हम्- दृढमेव । इन्द्र-
परमेश्वर । इमे- एते । रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । अपारे- अगाधे । मघवन्- सम्पद्वन् । संगृभ्णाः-
संगृह्णासि । ते- तव । काशिरित्- अयं प्रकाशः प्रसिद्ध एव ॥५॥

प्र सू त इन्द्र प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्नेतु शत्रून् ।

जहि प्रतीचो अनूचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥ ३.०३०.०६

इन्द्र- परमेश्वर । ते- तव रथः । प्रवता- प्रवणेन मार्गेण । हरिभ्याम्- प्राणाश्वाभ्याम् । प्र- प्रकर्षेण ।
सु- सुष्ठु एतु । ते- तव । वज्रः । शत्रून्- वृत्राणि । प्रमृणन्- हिंसन् । प्र- प्रकर्षेण । एतु- गच्छतु ।
प्रतीचः- त्वदाभिमुख्येनागच्छतः । अनूचः- अनुगच्छतः । पराचः- त्वत्पलायतः शत्रून् । जहि-

बाधय । विश्वम्- सर्वम् । सत्यम्- सत्यमयम् । कृणुहि- कुरु । विष्टम्- सर्वं ब्रह्माविष्टम् । अस्तु-
भवतु । सर्वं ब्रह्मेति दर्शनं देहीति भावः ॥६॥

यस्मै धायुरदधा मर्त्यायाभक्तं चिद्भजते गेह्यं सः ।

भद्रा त इन्द्र सुमतिर्घृताची सहस्रदाना पुरुहूत रातिः ॥ ३.०३०.०७

धायुः- धारकः सन् । यस्मै । मर्त्याय- मनुष्याय । अदधाः- दधासि । सः । अभक्तम्- अप्राप्तम् ।
गेह्यम्- गृह्यम् । चित्- अपि । भजते- सेवते । इन्द्र- परमेश्वर । ते- तव । सुमतिः । भद्रा-
कल्याणी । घृताची- दीप्तिमती । पुरुहूत- बहुभिराहूत । तव । रातिः- दानम् । सहस्रदाना-
अनन्तम् ॥७॥

सहदानुं पुरुहूत क्षियन्तमहस्तमिन्द्र सं पिणक्कुणारुम् ।

अभि वृत्रं वर्धमानं पियारुमपादमिन्द्र तवसा जघन्थ ॥ ३.०३०.०८

सहदानुम्- खण्डनशक्तियुक्तम् । दो अवखण्डने । क्षियन्तम्- अप्रज्ञायां बिले वसत् । अहस्तम्-
सुकर्मरहितमिति भावः । कुणारुम्- क्वणनशीलं रक्षः । पुरुहूत । इन्द्र । सम्- सम्यक् । पिणक्-
चूर्णीकुरु । वर्धमानम् । पियारुम्- हिंसकम् । अपादम्- सुगतिरहितमिति भावः । वृत्रम्-
आवरणम् । तवसा- बलेन । अभि- आभिमुख्येन । जघन्थ- हिंसितवान् ॥८॥

नि सामनामिषिरामिन्द्र भूमिं महीमपारां सदने ससत्थ ।

अस्तभ्राद्यां वृषभो अन्तरिक्षमर्षन्त्वापस्त्वयेह प्रसूताः ॥ ३.०३०.०९

इषिराम्- एषणामयीम् । महीम्- महतीम् । अपाराम्- अगाधाम् । भूमिम्- पृथिवीम् । सदने-
स्वसद्गनि । सामनाम्- समानाम् । नि ससत्थ- निवेशितवान् । वृषभः- वर्षकः सन् । द्याम्- नभः ।
अन्तरिक्षम् । अस्तभ्रात्- स्तम्भितवान् । त्वया- भवता । सह । प्रसूताः- जाताः । आपः । अर्षन्तु-
सरन्तु ॥९॥

अलातुणो वल इन्द्र व्रजो गोः पुरा हन्तोर्भयमानो व्यार।

सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन्वाणीः पुरुहूतं धमन्तीः ॥ ३.०३०.१०

इन्द्र- परमेश्वर । अलातुणः- अत्यन्तहिंसकः । तृहि हिंसायाम् । गोः- चिद्रश्मेः । व्रजः- समूहभूत इति वाच्यार्थः । बन्धक इति ध्वन्यते । वलः- आवरणभूतः । हन्तोः पुरा- हननपूर्वमेव । भयमानः- भीतः । व्यार- विश्लिष्टोऽभवत् । आधिभौतिके रश्मिसमूहबन्धको मेघो विश्लिष्टोऽभवत् । आध्यात्मिके तु चिद्रश्मिबन्धकं भावनावरणं विश्लिष्टमभूत् । गाः- चिद्रश्मीनाम् । निरजे- निर्गमनाय । सुगान्- सुगम्यान् । पथः- मार्गान् । अकृणोः- अकरोः । पुरुहूतम्- इन्द्रम् । धमन्तीः- शब्दायमानाः । वाणीः- वाण्यः । प्रावन्- प्रकर्षेण अरक्षन् ॥१०॥

एको द्वे वसुमती समीची इन्द्र आ पप्रौ पृथिवीमुत द्याम्।

उतान्तरिक्षादभि नः समीक इषो रथीः सयुजः शूर वाजान् ॥ ३.०३०.११

इन्द्रः- परमेश्वरः । पृथिवीमुत द्याम्- द्यावापृथिव्यौ । आ पप्रौ- अपूरयत् । एकः- असहायः सन् । द्वे- द्यावापृथिव्यौ । वसुमती- सम्पद्युक्ते । समीची- समीचीने अकरोत् । उत- अपि च । शूर- समर्थ । अन्तरिक्षात् । नः समीके- अस्मत्समीपे । इषः- सदिच्छाः । रथीः- रंहणशीलाः । सयुजः- योगयुक्ताः । वाजान्- सुगतीः प्रेरितवान् ॥११॥

दिशः सूर्यो न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्वप्रसूताः।

सं यदानळध्वन आदिदशैर्विमोचनं कृणुते तत्त्वस्य ॥ ३.०३०.१२

सूर्यः- सविता । दिवेदिवे- दिनेदिने । हर्यश्वप्रसूताः- इन्द्रप्रेरिताः । प्रदिष्टाः- विहिताः । दिशः । न मिनाति- न हिनस्ति । आध्यात्मिके त्वात्मा इन्द्रियवशीकरणबलपूरिता भूमिकाः सञ्चरन् ता न हिनस्ति । यत्- यदा । अध्वनः- मार्गम् । समानट्- समश्नुते । आदित्- अनन्तरमेव । अश्वैः- अश्वानाम् । विमोचनम् । कृणुते- कुरुते । आत्मनः पूरकरेचकाभ्यां सञ्चारानन्तरमेव कुम्भके विमोचनं भवतीत्यध्यात्मभावोऽश्वस्य प्राणत्वात् ॥१२॥

दिदृक्षन्त उषसो यामन्नक्तोर्विवस्वत्या महि चित्रमनीकम्।

विश्वे जानन्ति महिना यदागादिन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि ॥ ३.०३०.१३

विवस्वत्या अक्तोः- अन्धकारनिर्गमने। उषसः- प्रभात्यो विद्याः। महि- महत्। चित्रम्- असाधारणम्। अनीकम्- सूर्यतेजः। आत्मज्योतिरित्याध्यात्मिके। यामन्- मार्गे। दिदृक्षन्त- द्रष्टुमिच्छन्ति। यत्- यदा। आगात्- सूर्य आगच्छति। तदा। विश्वे- सर्वे। महिना- इन्द्रमाहात्म्येन। जानन्ति। इन्द्रस्य- ईशनाधिदैवतस्य। पुरूणि- बहूनि। कर्म- कर्माणि। सुकृता- सुकृतानि ॥१३॥

महि ज्योतिर्निहितं वक्षणास्वामा पक्वं चरति बिभ्रती गौः।

विश्वं स्वाद्म सम्भृतमुखियायां यत्सीमिन्द्रो अदधाद्भोजनाय ॥ ३.०३०.१४

वक्षणासु- नदीषु मूलशक्तिधारासु। महि- बृहत्। ज्योतिः। निहितम्। गौः- धेनुभूमिः। पक्वम्। आमा- अपक्वमपि। बिभ्रती- धारयती। चरति। उस्त्रियायाम्- धेन्वां भूमौ। विश्वम्- सर्वम्। स्वाद्म- स्वादु पयः। भूसारमिति भावः। सम्भृतम्। सीम्- सर्वतः। इन्द्रः। भोजनाय- भोगाय। अदधात्- दधार ॥१४॥

इन्द्र दृह्य यामकोशा अभूवन् यज्ञाय शिक्ष गृणते सखिभ्यः।

दुर्मायवो दुरेवा मर्त्यासो निषङ्गिणो रिपवो हन्त्वासः ॥ ३.०३०.१५

इन्द्र- परमेश्वर। गृणते- स्तुवते। सखिभ्यः- मित्रेभ्यः। यज्ञाय। शिक्ष- विद्यां देहि। ये। यामकोशाः- सुगतिप्रतिबन्धकाः। अभूवन्- अभवन्। तेषां हननाय। दृह्य- दृढो भव। दुर्मायवः- दुष्प्रज्ञाः। दुरेवाः- दुर्गमनाः। मर्त्यासः- मनुष्याः। निषङ्गिणः- आयुधवन्तः। रिपवः- शत्रवः। हन्त्वासः- त्वया हन्तव्याः ॥१५॥

सं घोषः शृण्वेऽवमैरमित्रैर्जही न्येष्वशनिं तपिष्ठाम्।

वृश्चेमधस्ताद्वि रुजा सहस्व जहि रक्षौ मघवन्नन्धयस्व ॥ ३.०३०.१६

अवमैः- समीपपरिवर्तिभिः । अमित्रैः- शत्रुभिः कृतः । घोषः- शब्दः । सम्- सम्यक् । शृण्वे- श्रूयते । एषु- एतेषु । तपिष्ठाम्- तपनशीलम् । अशनिम्- वज्रम् । नि- नितराम् । जहि- क्षिपन् बाधस्व । ईम्- एनम् । वृश्च- छिन्धि । अधस्तात्- अधः पातयित्वा । वि- विशेषेण । रुज- भग्नं कुरु । सहस्व । जहि- बाधस्व । मघवन्- इन्द्र । रन्धयस्व ॥१६ ॥

उद्धृह रक्षः सहमूलमिन्द्र वृश्चा मध्यं प्रत्यग्रं शृणीहि ।

आ कीवतः सल्लूकं चकर्थ ब्रह्मद्विषे तपुषि हेतिमस्य ॥ ३.०३०.१७

इन्द्र- परमेश्वर । सहमूलम्- मूलसहितम् । रक्षः । उद्धृह- उद्धर । मध्यम्- रक्षसो मध्यभागम् । वृश्च- छिन्धि । प्रत्यग्रं । शृणीहि- जहि । कीवतः- कियतः अनिर्ज्ञायमानपरिमाणात् अतिदूराद्देशात् । चकर्थ- कुरु । ब्रह्मद्विषे- ब्राह्मणद्वेषिणे । तपुषिम्- तापकं वज्रम् । अस्य- क्षिप ॥१७ ॥

स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः सं यन्महीरिष आसत्सि पूर्वीः ।

रायो वन्तारौ बृहतः स्यामास्मे अस्तु भग इन्द्र प्रजावान् ॥ ३.०३०.१८

प्रणेतः- प्रकर्षेण निर्वाहक । स्वस्तये- भद्राय । वाजिभिः- स्वाश्वैरागत्य । आसीदसि- उपविशसि । महीः- महत्यः । इषः- सदिच्छाः । पूर्वीः- प्राचीनाः । रायः- सम्पदः । वान्तरः- तासां सम्भक्ताः । बृहतः- महान्तः । स्याम- भवेम । इन्द्र । अस्मे- अस्माकम् । प्रजावान्- प्रजायुक्तम् । भगः- सौभाग्यम् । अस्तु- भवतु ॥१८ ॥

आ नो भर भगमिन्द्र द्युमन्तं नि ते देष्णस्य धीमहि प्ररेके ।

ऊर्व इव पप्रथे कामौ अस्मे तमा पृण वसुपते वसूनाम् ॥ ३.०३०.१९

इन्द्र । नः- अस्मदर्थम् । द्युमन्तम्- दीप्तम् । भगम्- सौभाग्यम् । आ भर- आहर । देष्णस्य- दानशीलस्य । ते- तव । प्ररेके- प्ररेचने । नि धीमहि- वयमस्मानेव स्थापयामः । अस्मे-

अस्माकम् । कामः । उर्वइव पप्रथे- विस्तृतोस्ति । वसूनां वसुपते- सम्पत्पालक । तम् । आ पृण-
पूरय ॥१९॥

इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैश्चन्द्रवता राधसा पप्रथश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ ३.०३०.२०

गोभिः- चिद्रश्मिभिः । अश्वैः- प्राणैः । इमम्- एताम् । कामम्- इच्छाम् । मन्दय- पूरय ।
चन्द्रवता- आह्लादकारिण्या । राधसा- सिद्धया । पप्रथः- प्रख्यापय । स्वर्यवः- स्वर्गकामाः । विप्राः-
मेधाविनः । कुशिकासः- कुशिकाः । तुभ्यम् । इन्द्राय । मतिभिः- मननैः । वाहः- मन्त्रम् । अक्रन्-
कृतवन्तः ॥२०॥

आ नो गोत्रा दर्दृहि गोपते गाः समस्मभ्यं सनयो यन्तु वाजाः ।

दिवक्षा असि वृषभ सत्यशुष्मोऽस्मभ्यं सु मघवन्बोधि गोदाः ॥ ३.०३०.२१

गोपते- चिद्रश्मीनां पालक । नः- अस्मदर्थम् । गाः- चिद्रश्मीनां बन्धकानि । गोत्रा- आवरणानि
मेघप्रतीकभूतानि । आ दर्दृहि- विदारय । अस्मभ्यम्- अस्मदर्थम् । सनयः- सम्भजनीयानि ।
वाजाः- अन्नानि । यन्तु- गच्छन्तु । दिवक्षाः- आकाशस्थः । असि- भवसि । वृषभः- वर्षकः ।
सत्यशुष्मः- अवितथबलः । गोदाः- चिद्रश्मिदः । अस्मभ्यम् । मघवन्- इन्द्र । सु- सुष्ठु । बोधि-
बुध्यस्व ॥२१॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ३.०३०.२२

अस्मिन्- एतस्मिन् । वाजसातौ- सम्पत्सम्भजने । भरे- निवाहि । शुनम्- आनन्दम् । मघवानम्-
सम्पद्वन्तम् । शृण्वन्तम्- मद्वाचं शृण्वन्तम् । समत्सु- समरेषु । वृत्राणि- आवरणानाम् । घ्नन्तम्-
बाधकम् । धनानाम् । संजितम्- जयशीलम् । इन्द्रम् । ऊतये- रक्षायै । हुवेम- आह्वयेम ॥२२॥

